

Kritiikin merkitys itäblokkissa

Unkarin ja Romanian skisma 1960-70-lukujen taitteessa

Katalin Miklóssy

Sosialismin aikakautta tutkiessaan historioitsija joutuu aina punnitsemaan marxilais-leniniläisen teorian osuutta, erityisesti silloin kun tutkittavana on poliittinen historia. Elie Kedourie (1993, xii-xvii) on kutsunut kautta tyypilliseksi *ideologisen politiikan valtakaudeksi*, mikä pätee sinänsä erityisen hyvin kansainvälisten suhteiden tutkimukseen. Teoria eli ensisijaisesti poliittisessa kielessä, jota käytettiin päätöksenteossa ja itäblokin maiden keskinäisessä viestinnässä sekä kansalle suunnatussa propagandassa yleisestikin. Teoria toimi yhtäältä poliittisen käytännön välineenä ja välikappaleena, josta yleensä etsittiin oikeutusta aiotulle toiminnalle, toisaalta teoria kuitenkin rajasi liikkumatilaa, sillä se selkeytti sallitun ja kielletyn välistä rajaa.

Tämä artikkeli¹ käsittelee kysymyksiä siitä, miten ja miksi nationalismin ja internationalismin toisensa poissulkevia käsitteitä käytettiin hyväksi itäblokin pienten jäsenmaiden kamppailussa periferiasemansa parantamiseksi. Itäblokin sisäistä kehitystä tarkastellaan keskus-periferia -rakenteen kautta. Oletuksena on tällöin, että keskuksella eli neuvostojohdolla oli ylin päätäntävalta, johon yksittäiset jäsenmaiden puoluejohdot alistuivat. Mutta oliko aselema näin yksinkertainen?

Internationalismi – itäblokin sidosaine

Sosialismin viitekehyksessä internationalismi oli itäblokin keskinäisiä suhteita säätelevä kulmakivi. Internationalismi oli alunperin ideologian käsite, joka tarkoitti eri valtioiden työläisten keskinäistä luon-

nollista ja kansallisista siteistä riippumatonta solidaarisuutta. Marxismin lopullisena päämääränä oli kommunismi, jossa ei enää olisi kansallisvaltioita eikä rajoja, vaan yhtenäinen tiedostava proletariaatti ja luokaton yhteiskunta.

Internationalismin merkitys kasvoi kansandemokratioiden synnyttyä toisen maailmansodan jälkeen, jolloin käsitteen pääfunktioiksi muodostui sosialististen valtioiden keskinäisten suhteiden säättely. Retoriikassa proletaarinen internationalismi muuttui sosialistiseksi internationalismiksi, eli ideologisesta käsitteestä muokattiin kansainvälisen politiikan konsepti. Kansandemokratioiden siirtyä uuteen järjestelmään yhdenmukaistettiin, ja samalla Stalinille ehdottomasti lojaalit Moskovan kasvatit varmistivat valta-asemansa². Tämä yhdenmukaisuus säätteli tehokkaasti leirin sisäisiä suhteita, joten erityistä kansainvälisten suhteiden teoriaa socialistimaita varten ei Stalinin kaudella tarvittukaan. Internationalismi tarkoitti Neuvostoliiton intressien ja päämäärien levittämistä Neuvostoliiton rajojen ulkopuolelle imperiumin lailla. Margot Light (1988, 159-165) on arvellut, että internationalismin käsitteisisältö mukaili Stalinin kuolemaan asti marxismin alkuperäistä ajatusta sen ulottamisesta työläisten keskinäiseen solidaarisuuteen, siis ottamatta huomioon valtioiden välisiä rajoja. Stalinin jälkeen Hruštšov pyrki muuttamaan blokin sisäistä kanssakäymistä vähemmän käskynalaisiksi keskus-periferia -suhteiksi. Stalinin jättämästä tiukasti keskitetystä monoliittisesta imperiumista alkoi kehkeytyä vähemmän kontrolloitu, laajemman liikkumatilan suova liittolaisjärjestelmä: siinä hallitsemisen välineinä korostuivat Varsovan Liiton ja Sevin institutionaaliset puitteet, joiden kautta Hruštšov pyrki toteuttamaan uudenlaista yhteistyömallia. Tšekkoslovakian invaasion jälkeen

vuonna 1968 sosialistisen internationalismin käsitte- sisältöä muutettiin hiukan, ja termiin toi uutta sävyä nk. *Brežnevin doktriini*. (*Pravda*, 13.11.1968.) Se säilytti liittolaismaiden suvereenisuus-periaatteen ja sisäisiin asioihin puuttumattomuuden, mutta julisti samalla, että itäblokin yhteiset päämäärät sanelivat tärkeysjärjestyksen. Toisin sanoen, jos yhdessäkin maassa sisäiset tai ulkoiset vihollisvoimat yrittivät muuttaa yhteiskuntajärjestystä, se miellettiin hyökkäykseksi koko sosialistista leiriä kohtaan, ja jokaisen toverimaan velvollisuus oli osallistua sosialismin puolustamiseen. Näin sisäpolitiikka määräytyi pitkälti liittolaisuhteiden mukaan, ja liittolaisuhteet pohjautuivat sosialistiseen internationalismiin. Maiden keskinäisen koheesion vaatimus ja käyttäytymissäännöt oli ymmärrettävä sen mukaan mikä oli Moskovan ajankohtainen tulkinta internationalismin poliittisesta sisällöstä, joka puolestaan oli yhteydessä keskuskontrollin tiukkuuteen tai sen höllentämiseen.

Nationalismin leimakirves kurinpidon välineenä

Sosialistimaiden omat intressit sopivat harvoin yhteen luontevasti, mutta erityisongelmia aiheutui vasta kun tavoitteet joutuivat ristiriitaan Moskovan määrittelyjen itäblokin yhteisten etujen kanssa. Kun yksittäisen jäsenmaan linja törmäsi liian avoimesti blokin politiikkaan, jouduttiin turvautumaan enemmän tai vähemmän peiteltyyn taktikointiin omien etujen puolustamiseksi. Taktikointi oli välttämätöntä, sillä vaarana oli leimautua "nationalistiksi". Nationalistin leiman sai osakseen maa, joka uskalsi kulkea omaa tietään yhteisön paineesta välittämättä, ja tämä enteili vakavia seuraamuksia. Varoittavia esimerkkejä olivat vuoden 1956 Unkarin vallankumous sekä vuoden 1968 Tšekkoslovakian interventio, joissa molemmissa käytettiin nationalismin vastaisen taistelun retoriikkaa. Kommunistijohdolla ei yksinkertaisesti ollut varaa tunnustautua nationalistiksi, ja tähän oli kaksi syytä. Yhtäältä se oli teoreettisesti työläisten veljeysaatteen vastakohta ja edusti kapitalismin aikakauteen kuuluvaa ideologiaa; toisaalta kylmän sodan todellisuudessa se koettiin vihollisvoimien yritykseksi rikkoa sosialistirin-

taman yhtenäisyys.

Yksittäisten valtioiden intresseille piti siis löytää oikeutus, eli selitysmallin täytyi tavalla tai toisella perustua hyväksytyyn marxilais-leniniläiseen teoriaan. Sosialismin viitekehyksessä argumentaatio, joka ei noudattanut sallitun retoriikan perusperiaatteita ja logiikkaa, oli hyökkäys järjestelmän perusteita vastaan. Ainoa mahdollisuus oli tulkita uudelleen vallassa olevaa poliittista teoriaa menemällä takaisin ideologian lähteille. Ongelmana oli, että tämä oli keskuksen ehdoton etuoikeus, johon yksittäinen perifeerisessä asemassa oleva valtio ei voinut kajo- ta. Hruštšov kuitenkin helpotti tilannetta merkittäväällä tavalla. Leninin teoriassa oli oleellinen ristiriita internationalismin ja kansakuntien itsemääräämisoikeuden välillä, ja tämä ristiriita alkoi korostua Hruštšovin kaudella. Hruštšov antoi ymmärtää, että sosialismia voitiin rakentaa myös neuvostomallista poikkeavalla tavalla. (Medvedev & Medvedev 1976, 61-62.) Toisin sanoen itsemääräämisoikeus oli se avainperiaate, joka mahdollisti kansallisten intressien ja monimuotoisuuden esiintulon stalinistisen internationalismin jyrkän yhdenmukaisuusvaatimuksen jälkeen. Ja tämä oli erittäin tervetullut kehitys, mm. siksi, että stalinismin kauden jälkeen sosialistimaissa tapahtui vallanvaihdos ja moskoviittien tilalle astuivat maiden "omat" kommunistit, jotka pyrkivät jo ottamaan huomioon painokkaammin maidensa edut.

Unkarin ja Romanian suhteessa näkyi juuri ideologisen kirjon hyväksikäyttö. Unkari hyödynsi internationalistista retoriikkaa kritisoidessaan Romaniaa, kun taas Romania puolustautui syytöksiltä vedoten kansakuntien itsemääräämisoikeuteen. Ironista tässä tilanteessa oli, että molemmat argumentit paitsi pohjautuivat leniniläisiin periaatteisiin, myös palvelivat nurinkurisella tavalla maiden omia intressejä.

Toverimaat vastakkain

Keskus-periferia asetelmassa *keskus* piti periferiaa otteessaan ensisijaisesti taloudellisen ja sotilaallisen vaikutusvaltansa avulla. Unkari ja Romania asettuivat eri tavalla Neuvostoliiton vaikutuspiiriin. Taloudellisessa mielessä Unkari oli riippuvainen Neu-

vostoliiton raaka-aine- ja energiatoimituksista, kun taas Romania oli lähes omavarainen niiden suhteen ja tarvitsi pikemminkin teknologista tietotaitoa sekä koneita teollisuudelleen. Sotilaallisesta näkökulmasta Unkari oli käytännössä miehitetty, mutta Romanian puna-armeijan yksiköt jättivät jo vuonna 1958. Unkari joutui huomioimaan Neuvostoliiton vaatimukset herkemmin myös geopoliittisen sijaintinsa takia. Geopoliittisessa mielessä blokin rajavaltioilla – eli maantieteellisellä periferialla – oli suurempi merkitys keskukselle kuin ryhmittymän sisällä ja siten lähempänä sijaitsevilla mailla. Tämä näkyi kontrollin intensiteetissä. Poliittinen liikkumatila määrytyi näin varsin eri tavalla.

Unkarin ja Romanian välisten suhteiden kehityksen ratkaisi loppujen lopuksi näiden maiden omaksumat erilaiset strategiat suhteessa keskukseseen – ne yrittivät luovia mahdollisuuksiensa rajoissa toteuttaakseen omia kansallisia etujaan.

Unkari mielsi sisäpoliittisen kehityksen edellytykset aivan eri tavalla kuin naapurinsa. Suunnitelmatalouden sääntelyjärjestelmän kokonaisreformi 1968 oli suunnattu teollisuuden tuotantorakenteen tervehdyttämiseen. Se oli nk. sosialistisen markkinatalouden malli (Kornai 1993, 496-534.), joka soi teollisuuslaitoksille suuremman vapauden päättää tuotantoprofilistaan ottaen kysynnän nyt paremmin huomioon. Reformiohjelma teki mahdolliseksi myös pienimuotoisen yksityisyrittäjyyden sekä kulutustavaroiden tuotannon lisäämisen. Muutos ei jäänyt pelkästään talouden sektoriin vaan levisi koko yhteiskuntaan yleisen liberalisoitumisen muodossa. Ongelmana oli, että ohjelma aiheutti tuntevan vastustuksen itäblokkissa liiallisen liberaaliutensa takia. Reformi tähtäsi viime kädessä elintason nousuun, johon perustui Kádárin omalaatuinen yhteiskuntarauha.

Romania valitsi täysin päinvastaisen tien. Ceausescun järjestelmä otti uudelleen käyttöön stalinistiset menetelmät niin johtamistapojen, äärimmillään keskitetyn yhteiskunnan kuin myös raskasteollisuuden ylivertaisen aseman osalta. Ceaușescu jatko i edeltäjänsä Gheorghe Gheorghiu-Dejin linjaa, joka törmäsi aikoinaan Hruštšovin sosialistimaiden työnjakosuunnitelmiin. Hruštšov kaavaili Romanian varalle raaka-aine- ja maataloustuottajan roolia, josta

Gheorghiu-Dej kieltäytyi. (Deletant 1999, 282-284.) Romania halusi sen jälkeen etäämmälle sekä Sevistä että itäblokin sidoksistaan kaikilla mahdollisilla osaluueilla. Romanianlaiset tahtoivat kääntää selkänsä koko järjestelmälle ja etsivät korvaavia taloussuhteita blokin ulkopuolelta lähestymällä Kiinaa, Jugoslaviaa ja länttä.

Unkarin antipatiat Romaniaa kohtaan periytyivät oikeastaan kommunismia edeltäneestä järjestelmästä, ensimmäisen maailmansodan jälkeisistä aluemuutoksista.³ Suhteita hiersi sosialismin aikanakin unkarilaisen vähemmistön kohtelu Transylvaniassa, mutta vähemmistökysemykset olivat itäblokkissa tabu. Keväällä 1968 Unkarin Sosialistisen Työväenpuolueen (USTP) Keskuskomitean istunnossa ryhdyttiin melko avoimesti analysoimaan “romanialaisen ongelman” sisältöä. Ongelman ydin löytyi naapurimaan poliittisen linjan kokonaisarvioinnissa: Keskuskomitean jäsenet olivat samaa mieltä siitä, että Romanian poliittinen linja oli luonteeltaan nationalistista. Selityskin oli yksinkertainen: “*Se mikä ei ole internationalistista, on itse asiassa nationalistista.*” (OL-M-KS-288-4/91.öe., 34.) Unkarilaiset mainitsivat, että vaikka romanialaisten retoriikassa internationalismilla oli keskeinen asema, toiminta kansainvälisellä kentällä näytti silti toiselta.

Samassa Keskuskomitean istunnossa keskusteltiin myös Tšekkoslovakian tilanteen kehityksestä. Aihe tarjoaa hyvän vertailukohdan siitä, miten USTP suhtautui eri veljespuolueisiin. On kiintoisaa havaita, että Tšekkoslovakian puoluejohdon tulevaisuudesta oltiin vilpittömän huolestuneita, vaikka sen tekemät virheet mainittiinkin. (Ibid.) Dubcekin reformipolitiikkaa arvioitiin Unkarin pyrkimysten kaltaiseksi. Kádár oli useasti ja painokkaasti ilmaissut, että Unkari oli solidaarinen Tšekkoslovakian linjalle.⁴ Tuki Dubčekille oli tavallaan oman linjan puolustamista. Silti on hätkähdyttävää, että samanlaista ymmärrystä ei riittänyt Romanian Kommunistipuolueen epäortodoksisille ratkaisuille. Tšekkoslovakian tapahtumista puhuttaessa ei käytetty ideologista argumentaatiota, vaan niitä käsiteltiin poliittisen käytännön kannalta. Vastaavasti Romanian ajamaa ulkopoliittista linjaa ei mielletty “reformipyrkimyksenä”, vaan pikemmin “rettelöimisenä”, jota oli helppo tuomita.

Romania ja Unkari ajautuivat lopullisesti eri suuntiin Tšekkoslovakian miehityksen seurauksena. Unkari osoitti uskollisuuttaan Neuvostoliiton linjalle osallistumalla miehitykseen, tai kuten asia oli siihen aikaan tapana ilmaista: *“tosi paikan tullen maan auttoi veljellisesti naapuriaan”*. (*Népszabadság* 24.8.1968.)

Kádár toimi välittäjänä Prahan ja Moskovan välillä yrittäen viimeiseen asti välttää sotilaallista konfliktia. (Farágó 1989, 55-58.; OL-M-KS-288-4/93.öe., 30-37; Huszár 1998.) Hän puolusti Dubčekin politiikkaa itäblokin kokouksissa, jotka olivat jo tässä vaiheessa “5:n” neuvotteluja, sillä päätöksiä tehtiin enää vain sisäpiirin kesken, eli ilman asianosaista Tšekkoslovakiaa ja epäluotettavaksi miellettyä Romaniaa. (OL-M-KS-288-4/93.öe., 30-37.) Tšekkoslovakian liiallinen puolustaminen herätti epäilyksiä myös Unkaria kohtaan, ja lopulta Kádár sai suoranaisen varoituksen siitä, ettei Varsovan Liitto epäröisi ryhtyä toimiin myös Unkaria vastaan Tšekkoslovakian operaation yhteydessä. (Tóké 1998, 61.) Vuoden 1956 kokemukset muistutivat mieliin. Näin Unkarille ei oikeastaan jäänyt vaihtoehtoa. Neuvostoliitto ei tarvinnut sotilaallista jäsenmaiden apua miehitykseen.⁵ Varoituksen merkitys oli pikemminkin symbolinen ja viesti poliittinen: keskus ei jyrännyt vastaanhangoittelevaa periferiaa, kuten vuonna 1956, vaan tasa-arvoisten sosialistimaiden yhteisö teki yhtenäisen päätöksen ja toteutti sen.

Romania sitä vastoin ei vain kieltäytynyt osallistumasta Tšekkoslovakian miehitykseen, vaan uskalsi myös kritisoida interventiota julkisesti. (A kommunistă és munkáspártok... 1969, 275-284.) Lisäksi Romanian parlamentti hyväksyi suurin elkein julkilausuman kansallisen riippumattomuuden ja suvereniteetin kunnioittamisesta ja lähetti sen kannanottonaan eri maiden parlamenteille ja YK:lle. (Giurescu 1974, 414.) Romania valmistautui yhtenäistymään Moskovan kanssa, minkä vuoksi puolustuksen periaatteet uudistettiin. Puolustus perustui koko kansan (ei vain armeijan) taisteluvalmiuteen hyökkääjästä riippumatta.⁶ Syyskuun alussa perustettiin armeijaa täydentävä Kansalliskaarti, johon kuuluivat jo naisetkin, ja kuukauden kuluttua perustettiin Kansallinen Rintama, jonka tarkoitus

oli koota yhteiskunnan eri tasot aktiivisempaan yhteistyöhön poliittisella kentällä. Neuvostoliitto yritti painostaa kaikin keinoin niskoittelevaa toveriaan, siinä kuitenkin onnistumatta. Jännite huipentui nk. Balkanin kriisissä lokakuussa 1968. Neuvostojoukot keskitettiin Bulgariassa Romanian rajalle. Silloin Ceausescu ilmoitti, että neuvostoyksiköiden Romaniaan astumiseen suhtaudutaan sotatoimena. Lopulta Moskova perääntyi. Gerard Holden on arvellut syyksi, ettei Romania ollut strategisesti Neuvostoliitolle niin tärkeä, että olisi ehkä turhaan käynnistetty pitkälinenkin sotilasoperaatio. (Holden 1989, 21-22.) Moskovalla oli varattuna toisenlainen taktikka Romanian varalle.

Kriitikon kiitollinen rooli

Unkarilaiset saivat selkeällä tavalla tietää, mitä Moskovassa ajateltiin Romaniasta erityisesti Tšekkoslovakian kriisin jälkeen. Syyskuussa Moskova antoi puolivirallisesti ymmärtää, että oli aika arvioida uudelleen suhteet Romaniaan. Syyksi mainittiin viime aikojen romanialaisasenteet, jotka näyttivät yhä uudestaan todistavan, että Romania ei ole solidaarinen Neuvostoliiton ja muiden sosialistimaiden suhteen sellaisissa kysymyksissä, jotka koskevat koko itäblokin yhteisiä intressejä. Päinvastoin Romania oli tapana asettaa sosialistimaiden pyrkimyksiä ja poliittista linjaa vastaan. (XIX-J-1-j. KÜM. Szt. SZU. 1968. 80.d. 145-1/00274/6.)

Moskovassa huomattiin myös eräs romanialainen käytäntö: hangoiteltuaan aikansa vastaan romanialaiset kuitenkin lopulta pyrkivät lähentymään hällentääkseen liian ilmeistä vastakkainasettelua. (OL-M-KS-288-32/1968/11 öe.) Nämä lähentymisyritykset eivät koskaan menneet niin pitkälle, että Romania olisi myöntänyt olevansa väärässä. Edellistä huomiota tukevat itse asiassa parhaiten Romanian lehdistössä julkaistut kannanotot Tšekkoslovakian miehityksen yhteydessä. Niissä oli hyökkäyksen ensimmäisinä päivinä huomattava Neuvostoliiton vastainen sävy, joka kuitenkin pehmeni muuttaman päivän kuluessa ystävyysuhteiden tärkeyden todisteluksi. (Scinteia 22-24.8.1968 vrt. Scinteia 6.9.1968.) Silti Romania ei koskaan julkisesti hyväksynyt miehitystä.

Romania etsikin uutta yhteyttä Moskovaan, mutta siihen ei suostuttu. Kreml ei tahtonut antaa ulospäin sellaista kuvaa, että suhteet olisivat kunnossa. Informoidakseen unkarilaisia NKP:n Keskuskomitean jäsen kertoi, että Neuvostoliitto aikoo todennäköisesti muuttaa taloussuhteitaan Romaniaan siten, että *“suhteiden epätasapaino kuvastuisi paremmin”*. (OL-M-KS-288-32/1968/11.öe) Neuvostoliiton edustajien mielipiteenilmaus oli todennäköisesti tärkeä osasy unkarilaisten Romania-politiikan muodostumiselle. Tilaisuus oli siis koittanut, ja oli aika maksaa kalavelat takaisin. Oli kuitenkin olemassa toinenkin, ei niin näkyvä peruste kääntyä Romaniaa vastaan.

Tšekkoslovakian miehitys ja reformisti Dubčekin nujertaminen asetti Kádárin juuri alkaneen reformiohjelman huonoon valoon. Kádár joutui todistelemaan, että vaikka Unkari valitsikin erilaisen sisäpoliittisen tien, maa pysyi silti uskollisena internationalismin ihanteelle ja Moskovan johtoasemalle. Uskollisuuden osoitukseksi valittiin siis internationalismin puolustajan rooli. Maa oli otollinen Kremlin tyytymättömyyden puhetorvi, ja siitä oli kehitynyt Romaniaan erikoistunut kriitikko. Vaikka kriittinen asenne alkoi vallita jo 1960-luvun keskivaiheilla, tuolloin arvostelu oli vielä peiteltyä. Mainitsematta kritiikin kohdetta viitattiin siihen, kuinka vaarallista sosialistisessa maassa oli herätellä nationalismia: sehän olisi voinut levitä ja näin häiritä kahdenkeskisiä suhteita. (Kádár 1977, 138-140.) Kriitikki sai lisää pontta Tšekkoslovakian kriisiin alla, mutta varsinaisesti se puhkesi kukkaan vuoden 1968 jälkeen. Kriitiikin pääpaino oli oikeaoppisen internationalismin puolustamisessa. Sen mukaan sosialismin rakentamisessa oli yleisiä, kansainvälisesti pitäviä lainmukaisuuksia, joita oli noudatettava, jotta sosialismin yhteiset tulokset eivät vaarantuisi. (Kádár 1977, 319.)

Tämän jälkeen unkarilaiset reagoivat herkästi naapurimaan ulkopoliittisen linjan *‘eriskummallisuuksiin’*. Huomiota kiinnitettiin Romanian ulkopoliittikan sosialistisen aspektin kaksoisluonteeseen. Pilkaton huomautettiin, että tasapainopolitiikka *“kaikkien kanssa hyvissä väleissä”* tarkoitti Romanian välitöntä oman edun tavoittelua, piittaamatta yhteisistä näkökulmista. (OL-M-KS-288-32/1969/

6.öe., 204-206.) On mielenkiintoista, että vaikka omaa tietään kulkeva Jugoslaviakin oli Unkarin naapurimaa, sai nationalistin käsite silti nimenomaan *“romanialaisen”* rinnastuksen. Omaa linjaansa yhtäläillä ajava Kiina oli tietyksi maantieteellisestä sijainnistaan johtuen kaukana Unkarin poliittisessa tietoisuudessa. Kysymys kuitenkin nousee esille: kun Kiina oli Neuvostoliiton päävihollinen kommunistisessa maailmassa, ottiko Unkari mallia valitsemalla oman vihollisensa vai joutuiko Unkari fokusoidaan internationalistisen kritiikkinsä yhteen kohteeseen?

Vuosien 1968-1978 asiakirjoista ei ole tähän asti löytynyt minkäänlaista selkeää viittausta siihen, että unkarilaisten omaksuma kriitikon rooli olisi suoranaisesti annettu Kremlistä. Kuitenkin monista lähteistä käy ilmi liiankin usein ja selvästi se, mitä Moskova ajatteli Romanian toimista. Loppu jää arvailujen varaan. Silti pitää palauttaa mieliin Unkarin erikoistilanne. Kádárin piiri oli tietoinen siitä, että heidän oma reforminsakin tarkoitti tietyllä tavalla erkanemista Neuvostoliiton mallista. Tämän takia Kádár yritti omalta osaltaan edesauttaa tasapainon eli suvantokauden säilyttämistä blokin sisällä. Tällöin huomio ei suuntautunut liikaa epäortodoksisiin kokeiluihin. Vastaavasti Romania pyrki yhä uudelleen rikkomaan leirin herkkää vakautta toteuttaakseen omaa linjansa. Näin maiden pyrkimykset olivat vääjäämättä ristiriidassa.

Unkarin johdon asennemuutos Romaniaa kohtaan oli julkisesti kansainvälisten tapahtumien seurausta. Annettiin ymmärtää, että ratkaisun takana oli oikeaoppisten kommunistien ärsyntyminen harhappista vastaan — internationalismin ihannetta puolustettaessa. Näin Neuvostoliiton paheksunta sai konkreettisen kanavan.

Tämä uudenlainen suhtautuminen Romaniaan tuli esille johdonmukaisesti seuraavina vuosina erityisesti itäblokin näyttämöllä. Kriitikon rooliin kuului myös kontrasti, jonka avulla Unkari halusi erottautua kiillottaen omaa luotettavaa mainettaan Kremlin edessä. Uskollisuuden perikuvan imagon oli tarkoitus peittää alleen Moskovaa ärsyttävä sisäpoliittinen liberalisointi.

Kádárin varovaisuuden takana olivat kompleksiset suhteet Neuvostoliittoon, sillä maiden ulko- ja

kauppapolitiikalla oli usein läheiset yhteydet — erikoisesti Unkarin vuoden 1968 alkaneen talousreformin jälkeen. Blokin näkökulmasta tärkeät kokoukset, jolloin Kreml vaati ehdotonta lojaaliutta, ja Neuvostoliitto-Unkari -taloustapaamiset olivat vuosien 1968–1969 aikana useasti ajallisesti merkityksellisen lähellä toisiaan.⁷ Kauppuhteet, kuten muutkin suhteet, olivat epätasapainossa: Unkarilla oli vaikeuksia perätä saataviaan. Samalla ongelmia aiheutti sekin, että teollisuuden tuotannon kasvu lisäsi tarvetta Neuvostoliiton tuottamiin raaka-aineisiin, joiden saanti oli selvästi hidastunut. Kaiken lisäksi vienti- ja tuontihalut ja -tarpeet menivät selvästi ristiin Unkarin ja Neuvostoliiton välillä. (OL-M-KS-288-32/1969/2.öe., 145-149.) Säädellen Unkarin kiipeästi tarvitsemia raaka-aine- ja energiatoimituksia neuvostojohto pystyi tehokkaasti vaikuttamaan Kádárin reformin nopeuteen.

Kriitikon roolin monikäyttöisyys huomattiin Unkarissa nopeasti. Puolustettavan internationalismin käsitettä laajennettiin koskemaan paitsi kansainvälisiä suhteita, myös vähemmistöasioiden hoitoa. Leniniläisten periaatteiden peräänkuuluttaminen vähemmistöjen kohtelussa liitettiin kritiikin vakioaiheeksi, joka alkoi v:sta 1969 lähtien saada keskeisen sijan Unkarin Romania-politiikassa. Ongelma oli, että vuosina 1968-1971 unkarilaisvähemmistö koki huomattavaa parannusta asemassaan. Ceausescu yritti myös lähentyä kritikkooan antamalla myönnetyksiä unkarilaisten lausumattomalle kansakunta-intressille. Vähemmistöaihe palveli kuitenkin Kádárin sisäpoliittisia tarkoituksia eli hänen alituista pyrkimystään saada kansan hyväksyntä, sillä hän oli pitkään vihattu mies, joka nousi valtaan 1956 neuvostotankkien avulla. Ulkounkarilaisten kysymys oli aina ollut tavallisten unkarilaisten sydäntä lähellä ja sosialismissa pitkään ehdoton tabu. Nyt aika oli otollinen, koska kriitikon roolin myötä Unkarilla näytti olevan “varaa” nostaa pöydälle myös näin herkkä aihe.

Liian innokas kriitikko kävi vuonna 1972 Kremlille rasitteeksi, sillä se alkoi haitata liittolaisjärjestelmän rakennetta. Sitoutuminen ulkounkarilaisten asiaan vahvistui vuoteen 1972 mennessä siinä määrin, että siitä tuli internationalisesta kriitistä riippumaton ulkopoliittikan osa-alue. Marionetti alkoi

elää omaa elämäänsä ja loitto ni siitä roolista, joka sille oli suotu alkuperäisessä käsikirjoituksessa. Unkari nimittäin vaati, että ulkounkarilaisten aseman parantaminen olisi ehdoton edellytys YYA-sopimuksen uusimiselle Romanian kanssa. (OL-M-KS-288-32/1972/1.öe.) Tilanne kehittyi siihen pisteeseen, että kaikki muut maat olivat solmineet YYA-sopimukset, paitsi Unkari.⁸ YYA-sopimusjärjestelmä oli kuitenkin erittäin tärkeää Moskovalle. Sen merkitys on helppo ymmärtää kun muistetaan, että se edelsi Varsovan Liiton syntyä. Itäblokin sotilaallinen ja poliittinen turvajärjestelmä perustui vuoteen 1955 asti bilateraalisten sopimusten verkostoon. Tämä tarkoittaa sitä, että jos Varsovan Liitto olisi lopetettu esimerkiksi kansainvälisistä syistä (kuten vaikkapa Neuvostoliiton ajaman liennytyspolitiikan tms. johdosta), YYA-verkosto olisi palvelullut samoja päämääriä ja ollut näin varajärjestelmänä korvaamaton. Näin neuvostojohto alkoi kääntyä Unkaria vastaan: se asettui heikosti mutta selvästi poikkiteloin sovittuja pelisääntöjä.

Kreml asettui hyökkäyskannalle. YYA-sopimus allekirjoitettiin unkarilaisten vastustuksesta huolimatta. Kádária painostettiin pysäyttämään reformiohjelmansa ja palauttamaan talouden ohjausmenetelmät. (OL-M-KS-288-4/119.) Kádár kutsui tätä paljonpuhuvasti “*mukautumiseksi tilanteisiin*”. (Kanyó 1990, 254.) Kasvava riippuvuus Moskovan hyvästä tahdosta alkoi pian näkyä poliittisen linjan tiukentumisena. Samalla kiristyi ideologinen ilmapiiri. Blokin sisällä lisääntyivät suuntaa antavat ja suuntaa korjaavat ideologiset konferenssit, joissa näkyi Kremlin selvä pyrkimys selkeyttää omaa johtosemaansa veljespuolueiden edessä. Samalla panostettiin yleisesti puoluekontrollin laajentamiseen ja erityisesti ideologiseen kasvatukseen. Kaikkein tärkeintä oli kuitenkin puolueiden välisen kanssakäymisen tiivistäminen, koordinoinnin tehostaminen ja internationalistisen solidaarisuuden osoitus kansainvälisessä toiminnassa.

Kritiikin merkitys ja periferian sisäinen hierarkia

Kritiikin käyttö oli siis olennainen osa sitä kontrollimekanismia, joka varmisti, että itäblokin kokonai-

suus säilytti keskuksen edellyttämän muodon. Uhkalla leimatuksi "nationalistiksi" esti maat tavoittelemasta kansallisia intressejä.

Jos tarkastellaan kritiikin roolia ja käytäntöä lähemmin, käy ilmi, että periferian merkitys oli paljon moninaisempi kuin se yksinkertaistettu keskus-periferia rakenne, joka niin usein mainitaan kirjallisuudessa. Ongelma tässä lähestymistavassa on se, että se kuvaa itäblokin rakennetta vain keskuksen näkökulmasta ja jättää periferiaan sisältyviä hienojakoisia yksityiskohtia huomiotta.

Nokkimisjärjestys viittaa tietynlaiseen hierarkiaan keskuksen tason alapuolella eli periferian sisällä. "Satelliitit" eivät olleet tasavertaisia Keskuksen edessä, vaan periferialla oli myös oma periferiansa. Ja tämä ei tarkoitanut geopolittista tärkeysjärjestystä vaan tietynlaista poliittista asennetta, joka oli havaittavissa näiden maiden johtojen suhteissa toisiinsa.

Keskus oli yhteisön ylin päätöksentekoinstanssi, ja muut joutuivat alistumaan sen tahtoon. Olen sitä mieltä, että periferian hierarkkinen rakenne oli yhteydessä "läheisyyteen" tähän päätöksentekoytimeen. Läheisyys ei tarkoita tässä tapauksessa spatiaalista suhdetta, vaan tietynlaista asemaa Keskuksen nähden. Sivert Langholm aikanaan viittasi tähän konseptiin valtaanpääsynä (accessibility to power) (Langholm 1971, 275-277.), mutta itäblokin yhteydessä valta oli pelkästään Keskuksen yksinoikeus. Läheisyys tarkoitti pelkästään tietoa päätöksenteon prosessista, päämääristä ja tulevaisuuden suunnitelmista. Sallitun informaation määrä riippui Keskuksen luottamuksen asteesta tiettyä maata kohtaan. Luottamuksen laajuus vastaavasti määritteli käytännössä kyseisen maan turvallisuuden ja poliittisen liikkumatilan. Luotettavuudella oli vaikutuksensa myös suhteiden laatuun Keskuksen ja yksittäisen periferia- valtiossa välillä, mikä ilmeni erilaisina luottamustehtävinä ja "palkintoina".

Tämä luottamuksen aste Keskuksen näkökulmasta määräsi maiden aseman sisä- tai ulkopiirissä. Keskus-periferia oli varsin dynaaminen rakennelma, jossa vain Keskuksella oli varma asema. Pelkästään aikavälillä 1968-1972 suhde Unkarin ja Romanian välillä muuttui kolme kertaa johtuen Tšekkoslovakian kriisistä ja sen jälkimainingeista. Prahan kevään tapah-

tumat osoittivat, että neuvostojohto sai ehdotonta tukea Tšekkoslovakian painostukselle Puolasta, Itä-Saksasta ja Bulgariasta. Kádárin yritys toimia välittäjänä Moskovan ja Prahan välissä sekä Dubcekin puolustaminen saattoi Unkarin epäilyttävään asemaan. Samaan aikaan Romania todettiin epäluotettavaksi, minkä vuoksi sitä ei kutsuttu itäblokin viiden maan sisäpiirin tärkeisiin tapaamisiin. Sen jälkeen kun Kádár sai varoituksen ja palasi ruotuun, Unkari liikahti Keskuksen lähellä olevan sisäpiirin suuntaan.

Unkarin ja Romanian keskinäisten suhteiden näkökulmasta tilanne oli toinen. Romanian-vastaisen pääkriitikon rooli oli uskottu juuri Unkarille. Muut blokin maat eivät ottaneet osaa tähän kritiikkiin. Kuitenkin vuoden 1972 jälkeen, kun Unkari oli pakotettu allekirjoittamaan YYA-sopimus Romanian kanssa, kriitikon rooli menetettiin ja sen myötä myös etulyöntiasema Romanian suhteiden. Unkari vajosi takaisin samaan "kastiin" muiden maiden kanssa, ja Romania puolestaan nousi siihen.

Hierarkian muutos ilmeni myös kriitikon roolissa ja kritiikin prosessissa. Ne, joilla oli oikeutus kritisoida toista olivat ilman muuta korkeammassa asemassa kuin kritisoitavat. Unkari saattoi siis kritisoida Romaniaa, eli Kádárin johto oli vahvemmassa asemassa kuin Ceausescu. Niin pitkään kuin Unkari sai jatkaa tätä roolia sillä oli myös enemmän poliittista liikkumatilaa. Roolista kiinni pitäminen oli olennaista myös yleisen arvostuksen vuoksi ja suhteessa muihin periferia-maihin. Esimerkiksi vuosina 1968-1970 eli kriitikon roolin alkuvaiheessa Unkari oli selvästi aktivoitunut kansainvälisellä kentällä ja sai tärkeitä tehtäviä (järjesti kv. konferensseja, välittämistehtäviä, jne) itäblokin.

Hierarkia muuttui dynaamisesti paitsi periferiasten maiden kesken, myös yksittäisten maiden suhteessa keskuksen. Denis Deletant (1999, 108) arveli, että vuoteen 1968 asti Romania oli vahvemmassa asemassa kuin Unkari johtuen Romanian Moskovalle antamasta tuesta vuoden 1956 vallankumouksen yhteydessä. Tämä osaltaan selittää, miksi Kádárin johto ei koskaan uskaltanut avoimesti kritisoida Ceausescun politiikkaa ennen vuotta 1968.

Kremlin tapa delegoida kriitikon rooli yhdelle maalle toista vastaan oli vanhan "divide et impera" -

taktiikan soveltamista. Kriitikon rooli oli houkutteleva, koska se salli haltijalleen huomattavan liikkumatilan ja tilaisuuden toteuttaa omia intressejään. Mahdollisuudet, jotka tulivat roolin myötä, olivat niin houkuttelevia, että pienet maat kääntyivät toisiaan vastaan. Jopa väliaikaiset edut olivat suurempia kuin ne edut, jotka olisivat koituneet yhteisestä rintamasta keskusta vastaan. Näin ollen kansallisten intressien salliminen tiettyyn rajan asti toimi itse asiassa keskus-periferia -rakennetta vahvistavana mekanismina.

Vuosi 1968 oli kuitenkin jatkuvaa kriisinhallintaa keskuksen näkökulmasta. Tšekkoslovakian ihmis-kasvoinen sosialismi, Unkarin sosialistinen markkinatalous, Romanian itsenäisyyspolitiikka — kaikki olivat kyseenalaistaneet keskuksen tarjoamat mallit ja näin välillisesti haastaneet myös keskuksen aseman. Vaikka keskuksella olikin taloudellinen ja sotilaallinen ylivoima periferiaan nähden, vaikutti siltä, että vuonna 1968 sillä oli huomattavia vaikeuksia realisoida sitä poliittiseksi vaikutusvallaksi suhteessa muihin maihin. Ja vaikka näennäinen järjestys saatiinkin palautettua melko lyhyessä ajassa, eli interventio tepsii Tšekkoslovakiassa, niin vuonna 1972

Arkistomateriaalit:

Magyar Országos Levéltár, Budapest: Unkarin Sosialistisen Työväenpuolueen sekä Valtiohallinnon asiakirjoja.

Lähteet:

- Ceausescu, Nicolae (1969), *Romania on the Way of Completing Socialist Construction*. Bukarest: Meridiane.
- Deletant, Dennis (1999), *Romania under Communist Rule*. Iasi — Oxford — Portland: The Center for Romanian Studies.
- Faragó, Jenő (ed.) (1989), *Mr. Kádár*. Budapest: Tabu.
- Giurescu, Constantin (ed.) (1974), *Chronological History of Romania*. Bucharest: Editura Enciclopedică Română.
- Holden, Gerard (1989), *The Warsaw Pact. Soviet Security and Bloc Politics*. Oxford: Basil Blackwell, The United Nations University.
- Huszár, Tibor (1998), *1968. Prága — Budapest — Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai*

reformistaan luopumaan pakotettu Unkari ja Romania ajoivat edelleen itsenäisyyslinjaansa, mutta vain hiljaisemmin. Lopputulos oli siis varsin kyseenalainen. Itsepäisten ruotuun palauttaminen vei keskustelta suhteessa enemmän energiaa kuin lojaaliuden hatara ja väliaikainen illuusio. Periferia totteli pakon edessä, mutta odotti selvästi uutta tilaisuutta. Juuri tämän vuoksi 1960-70-lukujen vaihe on tärkeä vedenjakaja itäblokin historiassa: huolimatta voimannäytöstä Tšekkoslovakiassa periodi osoitti, kuinka epävarmalla pohjalla keskus-periferia -rakenne seiso.

Unkarin ja Romanian yhteentörmäys olisi ollut myös vältettävissä, sillä se oli yhtäältä internationalismin säätelykeinoon sivutuote, toisaalta maiden periferia-aseman tulos. Siinä missä Unkari käytti internationalistista retoriikkaa toteuttaakseen omia sisäpoliittisia uudistuksiaan, Romania pyrki avoimesti lisäämään ulkopoliittista liikkumatilaa riskeeraten nationalistin leiman. Romaniasta tuli Unkarille vain tärkeä pelinappula pyrkimyksessään saavuttaa piirun verran enemmän autonomiaa omissa asioissaan.

- intervenció*. Budapest: Szabad Tér Kiadó.
- Kádár, János (1977), *Internacionalizmus, szolidaritás, szocialista hazafiság*. Budapest: Kossuth.
- Kanyó, András (ed.) (1990), *Kádár János. Végakarat*. Budapest: Hírlapkiadó.
- Kedourie, Elie (1993), *Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásáa*. Moszkva 1969. Budapest: Kossuth.
- Kornai, János (1993), *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest: Heti Világgazdaság kiadói Rt.
- Langholm, Sivert (1971), On the Concepts of Center and Periphery. — *Journal of Peace Research* 1971/3-4, 273-278.

Light, Margot (1988), *The Soviet Theory of International Relations*. Brighton, Sussex: Wheatsheaf Books Ltd.

Medvedev, Zhores A.-Medvedev, Roy A. (eds.) (1976), *The 'Secret' Speech Delivered to the closed session of the Twentieth Congress of the Communist Party of the Soviet Union by Nikita Khrushchev*. Nottingham: Spokesman Books.

Miklóssy, Katalin (2002), *Nationalism or Internationalism? The Use of Ideas in the Hungarian*

Foreign Policy in the case of Romania 1968-72. Väitöskirjan käsikirjoitus. Helsingin yliopiston Poliittisen historian laitos.

Népszabadság 24.8.1968

Pravda, 13.11.1968

Scinteia 22-24.8. 1968; 6.9.1968

Tökés, Rudolf (1998), *A kialakított forradalom*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Viitteet

- 1 Artikkelin perustuu kirjoittajan väitöskirjaksi Miklóssy 2002.
- 2 Moskoviiteiksi kutsuttiin niitä kovan linjan kommunisteja, jotka sotien välisenä aikana toimivat Kominternissä ja saivat 'koulutuksensa' Moskovassa. He palasivat kotimaahansa vasta Puna-armeijan kanssa ja pääsivät valtaan Stalinin avustuksella uusissa kansandemokratioissa.
- 3 Ensimmäisen maailmansodan jälkeisten aluejärjestelyjen seurauksena Trianonin rauhansopimus määräsi Unkarin luovuttamaan alueistaan 70 % ja asukkaistaan 60 %, joista yli 3 miljoonaa oli unkarinkielisiä. Yli puolet (1,6 miljoonaa henkeä) unkarinkielisestä väestöstä joutui rajojen välittömän läheisyyteen etnisesti homogeenisissä ryhmissä. Unkari ei koskaan toipunut tästä iskusta, vaan tilanne synnytti varsin omaleimaisen 'Trianonin trauman'. Se tarkoittaa alun perin sotien välisen sukupolven emotionaalisesti ladattua mielikuvaa revitystä isänmaasta ja siten syvästä epäoikeudenmukaisuudesta, joka kumpusi tietysti taloudellisesti tärkeiden alueiden ja kansanosien (ystävien, sukulaisten) menetyksistä sekä Unkarin kansainvälisen aseman supistumisesta.
- 4 Esimerkkinä ehkä viimeinen Tšekkoslovakiaa puolustava kommentti ennen itäblokin Unkariin kohdistamaa painostusta. OL-M-KS-288-5/457.öe., 48.
- 5 Kuten Holden huomauttaa, oli jäsenmaiden osallistuminen yksiköiden osalta pientä ja koko toiminnan kannalta marginaalista. Holden 1989, s.22-23.
- 6 Uusi puolustusperiaate esiteltiin julkisesti ensimmäistä kertaa Tšekkoslovakian miehityksen

- jatkuessa 21.8.1968. N. Ceaușescu: Speech made at the popular rally held in Bucharest in the Republic Palace square. Teoksessa 1969, s.382-385.
- 7 Esimerkkeinä vain tärkeimmät: kesäkuu 1969 Moskovan kommunististen ja työväenpuolueiden kansainvälinen neuvottelukokous, heinäkuu Neuvostoliitto-Unkari 1971–1975 -taloussuunnitelmien sovittelutapaaminen; joulukuun 1969 sosialistimaiden puoluejohtajien tapaaminen Moskovassa sekä samaan aikaan talousneuvottelut pääministeritasolla; helmikuussa 1972 Kádárin ojentaminen Romanian kanssa käytyjen YYA-neuvottelujen suhteen sekä parin viikon kuluttua talousneuvottelut Unkarin ja Neuvostoliiton välillä.
 - 8 YYA-sopimukset solmittiin itäblokkissa alunperin sillä tavalla (1948-1949), että niiden oli tarkoitus päättyä kahdenkymmenen vuoden kuluttua ratifioimisesta, mutta jos kukaan osapuolista ei sopimusta tahallisesti purkanut, pysyi se juridisesti voimassa vielä viisi vuotta, jonka jälkeen se olisi rauennut. Kun YYA-sopimuksen uusimisesta Romanian kanssa tuli itäblokkissa yleisesti vastenmielinen kysymys, alettiin pelata aikaa. Sopimusten annettiin vanhentua tarkoituksella varoitukseksi Romanian Tšekkoslovakian kriisin yhteydessä osoittamasta liiallisesta omapäisyydestä ja veljeilystä lännen sekä Kiinan kanssa, mutta silti varrottiin tarkoin, ettei ylitetäisi sopimusten juridista lisäaikaa. Viivytelyn tarkoituksena ei ollut koko YYA-järjestelmän purku, vaan nisokittelevan jäsenmaan oikaisu.